

Πέσσα Ζέση*

ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ.
ΜΙΑ ΕΠΟΨΗ ΤΗΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο αυτό πραγματεύεται ένα σημαντικό πρόβλημα του ελληνικού πολιτικού συστήματος που αφορά την κεντρική παρουσία του κράτους και των θεσμών του στον τρόπο λειτουργίας του ραδιοτηλεοπτικού συστήματος στην Ελλάδα. Αφετηρία της συγγραφής αποτελεί η θέση ότι μια κοινωνία είναι δημοκρατική, δημοκρατική και καινοτόμος πολιτικά, πολιτισμικά και κοινωνικά στο βαθμό που διασφαλίζει την αυτονομία των επιμέρους κοινωνικών της συστημάτων. Στα πλαίσια αυτά η συγγραφέας πραγματεύεται την έννοια του κράτους σε σύνδεση με τους θεσμούς των πολιτικών κομμάτων και της ραδιοτηλεόρασης στην Ελλάδα όσον αφορά τη σχέση μεταξύ τους κάτω από τις συνθήκες της κοινωνίας της γνώσης και των μέσων επικοινωνίας. Στο κείμενο αυτό καταδεικνύεται ότι η έννοια της αυτονομίας των μέσων επικοινωνίας και ιδιαίτερα της ραδιοτηλεόρασης δεν κατόρθωσε ν'αναπτυχθεί ποτέ στην Ελλάδα. Η εξάρτηση της ραδιοτηλεόρασης από το κράτος όχι μόνον δεν επέτρεψε την ανάπτυξη μιας πλουραλιστικής δομής του ραδιοτηλεοπτικού συστήματος, που άλλωστε δεν διαθέτει ούτε το ίδιο το κράτος, αλλά και κατέστησε τη δημόσια ραδιοτηλεόραση μόνιμα εξαρτημένη από το κυβερνητικό κόμμα. Όσον αφορά το ιδιωτικό ραδιοτηλεοπτικό σύστημα, η εξάρτησή του από το κράτος είναι τυπική.

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η γενικότερη ασάφεια που επικρατεί όσον αφορά τη σχέση της ραδιοτηλεόρασης με το πολιτικό σύστημα καθώς και τη θέση των θεσμών και των ομάδων που συμμετέχουν στη ραδιοτηλεοπτική διαδικασία αποτελεί καταστατικό στοιχείο του πολιτικού και νομικού πολιτισμού της χώρας μας. Άλλωστε η παραγωγή γνώσης, αξιών κ.λπ. σε μια κοινωνία

* Αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

εξαρτάται από τα δίκτυα παραγωγής κοινωνικών αξιών και κοινωνικής γνώσης που αυτή διαθέτει. Οι λόγοι γι' αυτήν την ομιχλώδη κατάσταση είναι πολλοί και έχουν να κάνουν, μεταξύ άλλων, με την αδυναμία πρόσληψης του περιεχομένου των ελευθεριών του πολίτη,¹ με τα όρια των σχέσεων των επιμέρους κοινωνικών υποσυστημάτων μεταξύ τους, με την αναχρονιστική δομή και λειτουργία της δημόσιας διοίκησης, με την απουσία ενός προτύπου πλουραλιστικής οργάνωσης του κράτους και της δημόσιας διοίκησης κ.λπ..

Ένα πολιτικό σύστημα είναι δημοκρατικό στο βαθμό που στηρίζεται στις θεμελιώδεις ελευθερίες των πολιτών του. Σύμφυτος με μια δημοκρατική κοινωνία είναι ο διαχωρισμός της (πολιτικής) δημόσιας σφαίρας από το κράτος, η διάκριση της δημόσιας σφαίρας από την καταναλωτική και ψυχαγωγική βιομηχανία. Η ικανότητα για καινοτομίες και η δημιουργικότητα μιας κοινωνίας βασίζονται ακριβώς στο διαχωρισμό των υποσυστημάτων της.

Στην Ελλάδα το ραδιοτηλεοπτικό σύστημα από την αρχή της δημιουργίας του βρίσκεται κάτω από τον άμεσο έλεγχο του κράτους, ακόμη και το ιδιωτικό του σκέλος. Δηλαδή ένας βασικός θεσμός της δημόσιας (μη κρατικής) σφαίρας και φορέας της βασικής ελευθερίας της ραδιοτηλεοπτικής παραγωγής εξαρτάται άμεσα από το κράτος. Από όλες, για παράδειγμα, τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας σχετικά με τη ραδιοτηλεόραση προκύπτει μια αντίληψη για τη ραδιοτηλεόραση όπου το κράτος παρουσιάζεται λιγότερο ή περισσότερο ως ιδιοκτήτης της (δημόσιας) ραδιοτηλεόρασης.²

Δεν θα εξετάσουμε στο παρόν άρθρο τη συνταγματική πτυχή της ραδιοτηλεοπτικής οργάνωσης. Άλλωστε πρόκειται για μια μη παραγωγική προσπάθεια. Απλώς θα επισημάνουμε ότι ο νομικός λόγος σε όλες του τις θεσμικές εκφάνσεις (συνταγματικός, νομολογιακός, θεω-

1. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαμάχη για την αναγραφή του θρησκευματος στις ταυτότητες, όπου η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών δεν μπορεί να διακρίνει ανάμεσα στις ατομικές ελευθερίες και τις αμοδιότητες του κράτους και αγνοεί την αξία της προστασίας των ατομικών ελευθεριών.

2. Στην απόφαση 930/1990 Ολομ. του Συμβουλίου της Επικρατείας αναφέρεται «**η διάθεση από το κράτος** στα πολιτικά κόμματα, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών μέσων...», *Νομικό Βήμα*, τόμ. 38, σ. 340. Πιο προωθημένη είναι η θέση του Ε' Τμήματος του ΣτΕ στην πρόσφατη απόφασή του 944/1999, όπου ένας βασικός θεσμός του ραδιοτηλεοπτικού συστήματος, το Εθνικό Συμβούλιο της Ραδιοτηλεόρασης, «εντάσσεται στην εκτελεστική εξουσία». Βλ. *Το Σύνταγμα*, 3-4/1999, σ. 616.

ρητικός) αποτελεί μια ένδειξη για το γενικότερο πρόβλημα που αφορά τη δομή και τις λειτουργίες των πολιτικών θεσμών και τις ιδεολογίες που κυριαρχούν στη χώρα μας. Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την έννοια του κράτους, τους θεσμούς των πολιτικών κομμάτων και της ραδιοτηλεόρασης και με τη σχέση μεταξύ τους κάτω από τις συνθήκες της σύγχρονης κοινωνίας της γνώσης και των μέσων επικοινωνίας.

II. ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

1. Σχετικά με την εξέλιξη της έννοιας του κράτους

Με την αυξανόμενη περιπλοκότητα της κοινωνίας και των πεδίων δράσης της δεν μπορεί πλέον το σύγχρονο κράτος να εκλαμβάνεται ως σταθερό σημείο αναφοράς. Τόσο οι διαδικασίες κατακερματισμού και ο πλουραλισμός των πολιτικών λειτουργιών και διαδικασιών, όσο και ο διαχωρισμός της τυπικής αρμοδιότητας του κράτους για τη λήψη αποφάσεων από τις άτυπες εξουσίες δεν αφήνουν περιθώρια για την υποστήριξη της θέσης περί αυτονομίας του κράτους απέναντι στα πλουραλιστικά κοινωνικά πεδία.³ Η εμφάνιση των μεγάλων οργανώσεων (κόμματα, συνδικάτα, σύνδεσμοι, επιχειρήσεις των μέσων, μεγάλα κοντσέρν κ.λπ.) επιτάχυνε την αυτοαλλαγή της κοινωνίας και αύξησε την πολυπλοκότητα και τον πλούτο των εναλλακτικών επιλογών στα πλαίσια της οργανωσιακής δράσης. Οι κοινωνικές ομάδες αναλαμβάνουν μια ανεξάρτητη λειτουργία παραγωγής γνώσης και συμβάλλουν στον πλουραλισμό της θεσμοποίησης κοινωνικής γνώσης.⁴ Αυτά τα νέα είδη και αποθέματα γνώσης αλλάζουν διαρκώς τα πλαίσια αναφοράς. Η εξέλιξη αυτή εκφράζεται και στο εσωτερικό του ίδιου του κράτους τόσο με τη δημιουργία ομάδων και οργανώσεων όσο και με τη μετάβαση στο κοινωνικό κράτος.⁵ Οι ομάδες και οι οργανώσεις παράγουν τις δικές τους ερμηνείες της πραγματικότητας και δημιουργούν τα πλαίσια τόσο της δικής τους δράσης όσο και των άλλων ομάδων.⁶ Έτσι μεταβάλλονται σ' ένα τμήμα της κοινωνικής «μνήμης» μέσα από την οποία παράγεται, αποθηκεύεται και διανέμεται η γνώση.

3. H. Willke, 1992, *Ironie des Staates*, Frankfurt/M., σσ. 78, 83 επ..

4. F. Dubet, 1994, «The System, the Actor and the Social Subject», *Thesis Eleven*, no 38, σ. 3.

5. D. Grimm, 1989, «Die Zukunft der Verfassung», *Staatwissenschaften und Staatspraxis*, σ. 5.

6. N. Brunsson, 1985, *The Irrational Organization*, Chichester, σ. 68.

Με τη μετάβαση από το φιλελεύθερο κράτος στη μαζική δημοκρατία δημιουργήθηκαν νέες μορφές γνώσης με προεξάρχουσες τις πλουραλιστικές διευθετήσεις μέσα από τις οποίες τα κόμματα, οι σύνδεσμοι και άλλες ομάδες κοινωνικών συμφερόντων προώθησαν νέα πρότυπα συνεργασίας. Αυτές οι διευθετήσεις επιτρέπουν στο (κοινωνικό) κράτος να αναπτύξει ένα πλήθος προοπτικών και επιλογών, να αποικοδομήσει τις παλιές δομές και να δημιουργήσει νέα πρότυπα ρυθμίσεων που χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ευελιξία και περιπλοκότητα. Από την άλλη μεριά όμως μεγάλωσε η εξάρτηση του πολιτικού συστήματος από τα οικονομικά συμφέροντα του οικονομικού συστήματος. Η διαμόρφωση της πολιτικής είναι πλέον αδιανόητη χωρίς τη συμβολή σ' αυτήν των συνδικάτων και των μεγάλων επενδυτών.

Μια εκ νέου αλλαγή της εσωτερικής διάρθρωσης της κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος σημειώνεται με τη μετάβαση από τη μαζική δημοκρατία στην κοινωνία της γνώσης και των μέσων. Η μεταβολή αυτή γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στο οικονομικό σύστημα με την ανάπτυξη της οικονομίας των υπηρεσιών. Τράπεζες, ασφάλειες, διαφημιστικές εταιρείες και σύμβουλοι επιχειρήσεων κυριαρχούν στο οικονομικό γίγνεσθαι, η γνώση και η πληροφορία αποκτούν μεγαλύτερη σημασία. Η οικονομία των πληροφοριών αλλάζει κυρίως τις επιχειρησιακές μορφές της παραγωγής. Οι νέες ψηφιακές τεχνολογίες αντικαθιστούν την ανθρώπινη εμπειρία με γνώση που οργανώνεται τεχνολογικά. Η γνώση αυτή δεν μπορεί πλέον να οργανωθεί με κεντρικό έλεγχο και τη μορφή της απρόσωπης ιεραρχίας όπως είχαν περιγράψει ο Μαρξ για την καπιταλιστική μηχανή και ο Βέμπερ για τη γραφειοκρατία. Τη θέση της τυποποιημένης μαζικής παραγωγής καταλαμβάνουν εξισωτικές δομές στις οποίες το ζητούμενο είναι η υπεύθυνη και ενεργός συμμετοχή του προσωπικού και όχι η παθητική εφαρμογή διαταγών.⁷ Έτσι η κοινωνία της γνώσης αλλάζει και τις μορφές οργάνωσης της παραγωγικής της γνώσης. Η γνώση δεν επιμερίζεται πλέον σε επιμέρους ομάδες μέσα στις οργανώσεις, αλλά διαχέεται σε ευέλικτα δίκτυα από προγράμματα, μηχανές και ανθρώπους. Οι επιχειρήσεις πλέον αποκτούν το χαρακτήρα εξαιρετικά ευέλικτων δικτύων⁸ που εξαπλώνουν τις δραστηριότητές

7. M. Crozier, 1991, *L'entreprise à l'écoute*, Paris, σ. 157· επ. του ιδίου, 1991, *Etat moderne, Etat modeste*, Paris, σ. 141 επ..

8. R. Mayntz, 1993, «Modernization and the Logic of Interorganizational Networks», *Knowledge and Policy*, τεύχ. 1, σ. 3.

τους σ' όλο τον κόσμο. Η υλική βάση της παγκόσμιας κοινωνίας μετατοπίζεται πλέον στις μητροπόλεις του πλανήτη.

Όλες αυτές οι εξελίξεις τα τελευταία τριάντα χρόνια έχουν οδηγήσει στην αποσύνθεση των βασικών στοιχείων από τα οποία είχε αντλήσει την εσωτερική του δύναμη το κοινωνικό κράτος. Οι δυνατότητές του να επηρεάσει τις διαδικασίες αυτοοργάνωσης της σύγχρονης κοινωνίας έχουν περιορισθεί σημαντικά.⁹ Οι παραδοσιακοί θεσμοί του κοινωνικού κράτους ούτε να καταγράφουν μπορούν, αλλά ούτε και να διαχειρισθούν τα φαινόμενα πολυπλοκότητας που πληθαίνουν συνεχώς. Οι κρατικές διοικήσεις βρίσκονται αντιμέτωπες με μια ποικιλομορφία, έναν κατακερματισμό οριζόντων και με περίπλοκα πεδία δράσης όπου είναι συχνά αδύνατες οι προγνώσεις για τις διαδικασίες ανάπτυξής τους. Γι' αυτό άλλωστε και οι δυνατότητες προγραμματισμού και αποτελεσματικής δράσης είναι πολύ περιορισμένες. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η εκπροσώπηση των ομαδικών συμφερόντων στους θεσμούς του κοινωνικού κράτους έχει ν' αντιμετωπίσει νέα προβλήματα. Η βασική λειτουργία όχι μόνον των συνδικάτων, αλλά και των κομμάτων, δηλαδή η εναρμόνιση και οργανωμένη έκφραση των συμφερόντων τους σε συλλογικές μορφές συντονισμού της δράσης τους, τίθεται πλέον σε αμφισβήτηση. Οι παραδοσιακές μορφές κοινωνικής εκπροσώπησης δύσκολα μπορούν να προσαρμοσθούν στις νέες παραλλαγές της ετερογενούς και ευέλικτης οργάνωσης και συνεργασίας.¹⁰ Το κράτος της κοινωνίας της γνώσης δεν μπορεί πλέον να θεωρηθεί η κεντρική μορφή όλων των κοινωνικών συστημάτων. Ωστόσο το κράτος βρίσκεται πάνω από όλα τα άλλα συστήματα για το λόγο ότι μπορεί να παρεμβαίνει σ' αυτά σύμφωνα με δικά του κριτήρια. Η ιδιαίτερή του αξία βρίσκεται ακριβώς στο ότι έχει την αρμοδιότητα να παρέχει στα άλλα συστήματα ικανότητα αυτοπεριγραφής και αυτοαναστοχασμού για την παραγωγή των δικών τους αξιών.¹¹

Σε αντίθεση με πολλές χώρες της δυτικής Ευρώπης, όπου κατά τη μεταπολεμική περίοδο διαμορφώνεται μια πλουραλιστική οργανωτική εκδοχή του κράτους και της δημόσιας διοίκησης, στην Ελλάδα η μετά-

9. S. Sassen, 1993, *The Global City*, Princeton Univ. Press, σ. 71 επ..

10. E. Katznelson, 1988, «The Welfare State as a Contested Institutional Idea», *Politics and Society*, τεύχ. 3, σ. 517· F. Perroux, 1984, «Au delà du Welfare State», *Economie Appliquée*, τεύχ. 1, σσ. 99, 114.

11. K.H. Ladeur, 1992, *Postmoderne Rechtstheorie*, Berlin, σ. 170.

βαση στην κοινωνία της γνώσης και των μέσων γίνεται μ' ένα κράτος και μια κεντρική διοίκηση που δεν κατόρθωσαν ακόμη να θεσμοποιήσουν μια ανάλογη πλουραλιστική διαδικασία διάρθρωσης και εξισορρόπησης των κοινωνικών συμφερόντων.¹² Η θεσμοποίηση ενός πλουραλιστικού μοντέλου για το κράτος και τη δημόσια διοίκηση προϋποθέτει ότι οι οργανώσεις (σύνδεσμοι, συνδικάτα, κόμματα και άλλες οργανώσεις) αναπτύσσουν στο εσωτερικό τους ένα μηχανισμό εξισορρόπησης συμφερόντων ανάμεσα στα μέλη τους και δρουν με σκοπό τη σταθεροποίηση μιας μακροπρόθεσμης συνεργασίας με το κράτος και άλλες οργανώσεις. Η δυναμική του πλουραλισμού είναι παραγωγική στο βαθμό που οι πλουραλιστικές οργανώσεις επιτυγχάνουν ένα κοινό πλαίσιο αξιών και αποθεμάτων γνώσης για την κατασκευή πραγματικότητας βάσει του οποίου διαμορφώνονται οι συμβάσεις (όχι συναίνεσεις!) μεταξύ τους και με το κράτος. Χωρίς αυτά τα δίκτυα συνεργασίας περιορίζεται η ικανότητα της κεντρικής διοίκησης να προσλαμβάνει και να εξεργάζεται προβλήματα.¹³

Και μπορεί μεν στην Ευρώπη να βρίσκεται σε κρίση η εκπροσώπηση των κοινωνικών συμφερόντων (συνδικάτα, κόμματα κ.λπ.) στους θεσμούς του κοινωνικού κράτους λόγω της απώλειας της ενσωματωτικής τους δύναμης, στην Ελλάδα όμως δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί. Αντί του μοντέλου της πλουραλιστικής διοίκησης ισχύει το μοντέλο της κυριαρχίας του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος στο κοινοβούλιο, στην κεντρική διοίκηση, στις δημόσιες επιχειρήσεις, στις ανεξάρτητες διοικητικές αρχές κ.λπ.. επικρατούν φαινόμενα που επιτρέπουν συγκρίσεις με τον υπαρκτό σοσιαλισμό. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις επιπτώσεις στο πολιτικό και κοινωνικό σύστημα από την ισχύ της αρχής της κομματικής πρωτοκαθεδρίας ως αρχής της οργάνωσης των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών με παράδειγμα το ραδιοτηλεοπτικό σύστημα.

12. Δ. Σωτηρόπουλος, 1996, «Κοινωνία πολιτών και κεντρικό κράτος στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία», από το βιβλίο *Κοινωνία και πολιτική* (επιμ. Χ. Λυριτζής, Ηλ. Νικολακόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος), Αθήνα, σ. 119 επ.· Α. Μακρυδημήτρης, 1999, *Διοίκηση και κοινωνία*, Αθήνα, σ. 112 επ..

13. L. Dion, 1986, «L'Etat libéral et l' expansion de l'espace publique», *International Political Science Review*, τεύχ. 2, σ. 190 επ.· M. Olson, 1986, «Theory of Incentives, Facing Political Organizations; New Corporatism and the Hegemonic State», *International Political Science Review*, τεύχ. 2, σ. 165 επ.· B. Robert, 1992, «Représentations Sociales – Controverses et débats dans la conduite des politiques publiques», *Révue Française de Science Politique*, τεύχ. 2, σ. 219 επ..

2. Κράτος, πολιτικά κόμματα και ραδιοτηλεόραση

Το δημόσιο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα¹⁴ στην Ελλάδα βρίσκεται σε πλήρη εξάρτηση από το κράτος και την εκάστοτε (μονοκομματική) κυβέρνηση. Σε αντίθεση με άλλους παρόμοιους θεσμούς, όπως είναι η δημόσια οργάνωση της επιστήμης (πανεπιστήμια) ή της τέχνης,¹⁵ η ραδιοτηλεόραση δεν θεωρήθηκε ποτέ ως αυτόνομη οργάνωση της πολιτικής δημόσιας σφαίρας.¹⁶ Το δημόσιο πανεπιστήμιο, που ιδεατά αποτελεί μια διαδικασία αυτοπροσδιορισμού των εκπαιδευτικών αξιώσεων των κοινωνικών του ομάδων,¹⁷ έχει κατορθώσει να διασφαλίσει τουλάχιστον τα τελευταία είκοσι χρόνια την ανεξαρτησία του από το πολιτικό σύστημα. Στη δημόσια ραδιοτηλεόραση όμως δεν υπήρξε ποτέ ούτε θεσμοποιημένη ούτε άτυπη συνεπίδραση της ποικιλίας των κοινωνικών συμφερόντων, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με το βρετανικό οργανισμό του BBC.¹⁸ Αλλά και στα πλαίσια της ραδιοτηλεοπτικής παραγωγής η επαγγελματική πλευρά δεν μπόρεσε να διασφαλίσει και να αναπτύξει μια στοιχειώδη αντίληψη περί επαγγελματικής δημοσιογραφικής αυτονομίας.¹⁹ Και αυτό οφείλεται στο ότι η εκάστοτε κυβέρνηση (το εκάστοτε κυβερνών κόμμα) έχει αναλάβει η ίδια να προωθήσει την ποικιλία των γνώμων μέσα από το δημόσιο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα, το οποίο μέχρι το 1989 αποτελούσε κρατικό μονοπώλιο. Με τον τρόπο όμως αυτόν οι δομές της ραδιοτηλεοπτικής επικοινωνίας αποτελούν αντικείμενο της κρατικής κυριαρχίας. Ο αναγκάιος για ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα διαχωρισμός ανάμεσα στην κρατική δράση και τις διαδικασίες της κοινωνικής (ραδιοτηλεοπτικής) επικοινωνίας στη δημόσια σφαίρα είναι αδύνατος. Το δημόσιο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα και

14. Με τη λέξη «δημόσιο» χαρακτηρίζουμε τη μορφή οργάνωσης της ραδιοτηλεόρασης που καθορίζεται από τον τρόπο της χρηματοδότησής της (οι εισφορές των πολιτών), σε διάκριση από την ιδιωτικοοικονομική οργάνωση της ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης.

15. Η επιστήμη και η τέχνη αποτελούν θεσμούς οργάνωσης επικοινωνιακής ελευθερίας, δηλαδή θεσμούς της πολιτικής δημόσιας σφαίρας που διακρίνονται από την οργάνωση των διαδικασιών απόφασης του κράτους. Βλ. D. Grimm, 1987, «Kulturauftrag des Staates», στο βιβλίο, *Recht und Staat der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt/M, σ. 104-137.

16. Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, 1986, *Κράτος και ραδιοτηλεόραση*, Αθήνα, σ. 27 επ..

17. Το δημόσιο πανεπιστήμιο είναι οργανωμένο σύμφωνα με το πλουραλιστικό πρότυπο, δηλαδή αποτελεί ένα σύστημα που στηρίζεται στις διαδικασίες διαπραγματεύσεων και στη διαμόρφωση συμφωνιών πάνω σε κοινές βασικές αξίες των ομάδων του. Βλ. ό.π., υποσ. 13.

18. Βλ. Π. Ζέρη, 1996, *Θεσμοί εποπτείας στο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα*, Αθήνα, σ. 94.

19. Β. Βασιλικός, 1985, *Το Ελικόπτερο*, Αθήνα.

οι θεσμοί του δεν θεωρούνται ως ένα αυτόνομο επιμέρους σύστημα της κοινωνίας, αλλά ένα επιμέρους τμήμα του διοικητικού-πολιτικού συστήματος.²⁰

Ωστόσο η (δημόσια) ραδιοτηλεόραση αποτελεί μορφή οργάνωσης που διαθέτει μια ιδιαίτερη πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική νομιμοποίηση και αυτό έχει σχέση με τη λειτουργία της. Η βασική προσφορά της ραδιοτηλεόρασης συνίσταται στην παραγωγή ποικίλης και ετερογενούς γνώσης, βασικής προϋπόθεσης για την πολιτισμική αυτοανανέωση της κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Luhmann, η πραγματική συμβολή των μαζικών μέσων συνίσταται «στις περιγραφές της κοινωνίας και του κόσμου, στις οποίες προσανατολίζεται η σύγχρονη κοινωνία εντός και εκτός του συστήματος των μαζικών της μέσων».²¹ Στόχος της λειτουργίας τους είναι η καθοδήγηση της αυτοπαρατήρησης της κοινωνίας. Για την εκπλήρωση αυτής της λειτουργίας απαραίτητη προϋπόθεση είναι να έχουν διασφαλισθεί οι όροι μιας αυτόνομης ραδιοτηλεοπτικής παραγωγής. Η οργάνωση μιας ανεξάρτητης ραδιοτηλεοπτικής παραγωγικής διαδικασίας αποβλέπει σε δύο στόχους: να συμβάλει αφενός στην ανάπτυξη συνειδητών, υπεύθυνων και ενεργών πολιτών και αφετέρου στη δημιουργία μιας δημόσιας σφαίρας όπου να μπορούν να αναπτυχθούν οι θεσμοί, οι δομές και οι διαδικασίες της πολιτισμικής και της δημοκρατικής ζωής. Ο προσανατολισμός σ' αυτούς τους δύο στόχους απαιτεί να διασφαλισθεί επαρκής απόσταση απέναντι σε κάθε μορφή κοινωνικής ή κρατικής εξουσίας γνώμης. Δηλαδή πρέπει να παρεμποδισθεί θεσμικά κάθε προσπάθεια εργαλειοακής χρήσης της επικοινωνίας στην οποία διαμορφώνονται οι ατομικές και δημόσιες γνώμες. Γι' αυτό είναι αναγκαίες οι ρυθμιστικές προβλέψεις, ώστε να διασφαλισθεί η δημόσια παραγωγή ποικιλόμορφης κοινωνικής γνώσης που βρίσκεται σε κίνδυνο είτε λόγω της στρατηγικής των ιδιαίτερων κοινωνικών συμφερόντων (εκδότες, κοντσέρν μέσων κ.λπ.) είτε λόγω της παρέμβασης των κρατικών οργάνων (κυβέρνηση, κοινοβούλιο κ.λπ.). Μόνον τότε μπορεί να λειτουργήσει η δημόσια δημοκρατική σφαίρα ως ένα φόρουμ πληροφορημένων και συνειδητών πολιτών και κοινωνικών ομάδων απέναντι στο οποίο είναι υπεύθυνη και υπόλογη η κρατική δημόσια σφαίρα αποφάσεων.

20. Ν. Αλιβιζάτος, 1990, «Η "τρίτη" απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας για τη ραδιοτηλεόραση», *Το Σύνταγμα*, σσ. 57, 61 επ..

21. Ν. Luhmann, 1996, *Die Realität der Massenmedien*, Opladen, σ. 174.

Εφόσον η ραδιοτηλεόραση ως μέσον και παράγοντας διαμόρφωσης της γνώμης επιδρά ουσιαστικά στην παραγωγή και διατήρηση της δημοκρατικής δομής της δημόσιας σφαίρας, πρέπει να διαχωρίζεται από τη σφαίρα της συντεταγμένης κρατικής εξουσίας. Η έννοια του κράτους έχει ευρύτατο περιεχόμενο. Περιλαμβάνει όλον τον τομέα της συντεταγμένης κρατικής εξουσίας, την κυβέρνηση, το διοικητικό μηχανισμό των υπουργείων και ιδιαίτερα το κοινοβούλιο και τα όργανά του. Τα πολιτικά κόμματα θεωρούνται ως φορείς της κρατικής σφαίρας λήψης αποφάσεων μόνο στο βαθμό που μέσω των εκπροσώπων τους συμμετέχουν στις διαδικασίες απόφασης των κρατικών οργάνων. Από εδώ προκύπτει και ο διπλός τους ρόλος που τα διαφοροποιεί από τις άλλες κοινωνικές ομάδες.²² Ο βασικός τους ωστόσο ρόλος συνίσταται στη λειτουργία τους ως ενδιάμεσων θεσμών της δημόσιας σφαίρας (κι εδώ εντάσσονται τα συνδικάτα, ο τύπος, η ραδιοτηλεόραση, η εκκλησία, οι πολιτισμικές οργανώσεις και άλλες κοινωνικές ομάδες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης²³). Όσο και αν είναι ουσιαστική και εκτεταμένη η επιρροή των κομμάτων στις κρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, εξακολουθούν ωστόσο να παραμένουν στην κοινωνική σφαίρα ως ενδιάμεσες εξουσίες και συνεπιδρούν στον κοινωνικό σχηματισμό γνώμης και θέλησης όπως και η ραδιοτηλεόραση, τα συνδικάτα ή ο τύπος.

Η κρατικιστική αντίληψη όσον αφορά τη θέση και τη λειτουργία του ραδιοτηλεοπτικού συστήματος γίνεται περισσότερο εμφανής με την πρόσφατη δημιουργία ενός καινούργιου οργάνου του ραδιοτηλεοπτικού συστήματος, του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης. Ο θεσμός αυτός έχει ως στόχο να διασφαλίσει την ικανότητα λειτουργίας του ιδιωτικού ραδιοτηλεοπτικού συστήματος και των νέων δομών της δημόσιας επικοινωνιακής σφαίρας.²⁴ Αποτελεί δηλαδή έναν κατ' εξοχήν θεσμό της δημόσιας σφαίρας. Η αποστολή και η λειτουργία του δεν

22. Π. Ζέρη, *Θεσμοί εποπτείας*, ό.π., σ. 49· Α. Μαζουδημήτης, 1997, «Κόμμα-Κυβέρνηση-Διοίκηση», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, ειδ. τεύχ., σ. 33-56.

23. Στην επικοινωνιακή θεωρία επικρατεί η άποψη ότι η δημιουργία της κοινής γνώμης είναι ένα αποτέλεσμα που προκύπτει από ένα περίπλοκο σύστημα αλληλόδρασης γνωστικών στοιχείων, δηλαδή είναι το αποτέλεσμα μιας «bottom-up» και όχι μιας «top-down» διαδικασίας. Βλ. H. Lavine/B. Latane, 1996, «A Cognitive-Social Theory of Public Opinion», *Journal of Communication*, σ. 48 επ.· J. Woelfel, 1996, «Cognitive Processes and Communicative Networks», *Yearbook of Communication*, σ. 21 επ..

24. Π. Ζέρη, *Θεσμοί εποπτείας*, ό.π., σ. 45 επ..

έχουν κρατικό χαρακτήρα, η εκπλήρωση των καθηκόντων του δεν αποτελεί στόχο της άμεσης ή έμμεσης κρατικής διοίκησης.²⁵

Φορείς της έμμεσης κρατικής διοίκησης είναι για παράδειγμα η ΔΕΗ ή τα ΕΛΤΑ που εκπληρώνουν δημόσιους σκοπούς. Αντίθετα στο ΕΣΡ αναγνωρίζεται και ανατίθεται το καθήκον να επιδράσει στην πραγματοποίηση της ραδιοτηλεοπτικής επικοινωνίας και του ελεύθερου σχηματισμού γνώμης στη σφαίρα της κοινωνίας και στη σφαίρα του κράτους. Και μπορεί μεν το ΕΣΡ να θεσμοποιείται ως ανεξάρτητη διοικητική αρχή που δεν υπόκειται σε διοικητικό ιεραρχικό έλεγχο, όμως τόσο η οργάνωση και η θέση του όσο και η λειτουργία του παγιώνουν την εξάρτησή του από το εκάστοτε κυβερνών κόμμα και την εκτελεστική εξουσία (κυρίως τον υπουργό Τύπου)²⁶ και τις στρατηγικές τους. Η αυτονομία του ραδιοτηλεοπτικού συστήματος και των θεσμών του, απαραίτητη προϋπόθεση ενός φιλελεύθερου δημοκρατικού συστήματος, δεν αποτελεί αντικείμενο δημόσιου διαλόγου ούτε καν ως μοντέλο ή κοινωνική κατασκευή.²⁷

3. Η ραδιοτηλεόραση ως θεσμός της δημόσιας σφαίρας

Οι ριζικές αλλαγές που διαδραματίζονται στη σημερινή εποχή στον τομέα της παραγωγής και επικοινωνίας, στο πολιτικό και πολιτισμικό σύστημα μεταβάλλουν και τη σχέση του δημόσιου, του ιδιωτικού και του κοινωνικού. Τα ηλεκτρονικά δίκτυα κυριαρχούν στη δημόσια σφαίρα που αλλάζουν όχι μόνον τη δομή της, αλλά και το σύστημα των μαζικών μέσων που την παράγουν. Στη συνέχεια σ' ένα παραπέρα βήμα για τον προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ ραδιοτηλεόρασης, πολιτικού συστήματος και των θεσμών του, θα εξετάσουμε τη θέση και τη λειτουργία της ραδιοτηλεόρασης στα πλαίσια της μεταβολής της δημόσιας σφαίρας.

Δημόσια σφαίρα υπάρχει όταν οι άνθρωποι μπορούν ν' ανταλλάξουν πληροφορίες και μηνύματα ή μπορούν να παρατηρήσουν άλλους και να παρατηρηθούν σ' ένα χώρο όπου έχουν όλοι πρόσβαση. Αυτό σημαίνει

25. Για άμεση κρατική διοίκηση γίνεται λόγος όταν το κράτος είναι άμεσα φορέας της δημόσιας διοίκησης, ενώ για έμμεση κρατική διοίκηση όταν φορέας της δημόσιας διοίκησης είναι διοικητικοί φορείς δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου με ικανότητα δικαίου και πλήρη διοικητική αυτοτέλεια. Βλ. H.U. Erichsen/W. Martens (Hrsg), 1981, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, σ. 535 επ..

26. Γ.Κ. Καράκωστα, 1998, *Το Δίκαιο των ΜΜΕ*, Αθήνα, σ. 61.

27. Βλ. την τελευταία απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας της 11.2.2000 (αριθ.656/2000) σχετικά με τη σύνθεση του ΕΣΡ.

ότι υπάρχει ένα περίπλοκο σύστημα από επικοινωνιακές και χωρικές επιμέρους δημόσιες σφαίρες που διαπλέκονται, αλληλοεπηρεάζονται ή αλληλοαποκλείονται. Υπάρχει όμως και η σκηνοθεσία της δημόσιας σφαίρας, την οποία οργανώνουν τα μέσα επικοινωνίας. Τα μέσα, για να πουλήσουν το προϊόν τους, πρέπει ν' απευθυνθούν τόσο στην ατομική όσο και στη συλλογική και την κοινή γνώμη ώστε να προσελκύσουν την προσοχή των πολλών.²⁸ Το χαρακτηριστικό της συλλογικής γνώμης είναι ότι εμφανίζεται πάντα έμμεσα και τοπικά, δηλαδή εμφανίζεται στην πολιτική σφαίρα με τη μορφή των εκλογών, των δημοψηφισμάτων, των διαδηλώσεων, των εκφράσεων γνώμης, αλλά και με τη μορφή των μέσων που αναβαθμίζουν την αξία των γνώμων με την κοινοποίησή τους.

Σήμερα δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια ενιαία δημόσια σφαίρα όπως στην αρχαία Αθήνα. Ο δημόσιος τοπικός χώρος κατακερματίζεται σε πολλές δημόσιες σφαίρες και αρχίζει να διαπλέκεται με τον ιδιωτικό χώρο στον οποίο εισβάλλουν τα μέσα. Οι άνθρωποι είναι δυνατόν μεν να συμμετέχουν ιδεατά στη δημόσια σφαίρα των μέσων, δεν μπορούν όμως να επιδρουν σ' αυτήν. Τα δίκτυα επικοινωνίας και η δυναμική δημόσια σφαίρα τους απλώνονται παντού. Φέρνουν μαζί τους νέα φίλτρα και μηχανισμούς επιλογής που είχαν ήδη αναπτύξει στις τοπικές διαλογικές κοινότητες των πολιτών και σε άλλα κλασικά επικοινωνιακά μέσα όπως είναι το θέατρο, η θρησκεία, οι αφηγήσεις κ.λπ.. Τέτοιοι μηχανισμοί που είχαν δοκιμασθεί στην καθημερινή επικοινωνιακή ζωή είναι οι διαδόσεις, οι φήμες, οι ψίθυροι, οι ιστορίες, τα σκάνδαλα, τα κουτσομπολιά, οι ίντριγκες, οι αυτοπαρουσιάσεις, οι εκφράσεις γνώμων και άλλες «ιδιωτικές» δραστηριότητες στους κόλπους της κοινότητας.

Όσο πιο μεγάλοι είναι οι δημόσιοι χώροι σ' ένα πολιτικό σύστημα, τόσο πιο απομακρυσμένοι είναι από τα άτομα ή τις ομάδες και τους φορείς που βρίσκονται σε ορισμένες περιοχές, τόσο πιο περιορισμένες είναι οι δυνατότητες για κοινό διάλογο ή και άμεση δημοκρατία, τόσο πιο διαμεσολαβημένη είναι η επικοινωνία από τα μέσα και τόσο πιο σημαντική είναι η αγορά της προσοχής.²⁹ Σε κάθε επίπεδο του πολιτικού συστήματος υπάρχουν επιμέρους δημόσιες σφαίρες στις οποίες συνέρ-

28. Florian Rötzer, 1999, «Aufmerksamkeit als Medium der Öffentlichkeit», στο βιβλίο των R. Maresch/N. Werber, *Kommunikation-Medien-Macht*, Frankfurt/M., σσ. 35 επ., 38.

29. Georg Franck, 1998, *Ökonomie der Aufmerksamkeit*, Hanser Verlag, σσ. 66 επ., 136 επ..

χονται οι εκάστοτε αντιπρόσωποι του κοινωνικού συνόλου σε έναν κοινό χώρο και καταλήγουν σε αποφάσεις που λαμβάνονται κατά πλειοψηφία (π.χ., δημοτικό συμβούλιο) ή ψηφίζουν νόμους στα πλαίσια του δυνατού. Όμως γενικά το διαρθρωμένο πεδίο των δημοσίων σφαιρών σε μια χώρα είναι ένα δίκτυο από δίκτυα και κόμβους που μπορούν να συνδεθούν με πολύ διαφορετικό τρόπο άσχετα από συγκεκριμένες χωρικές αναφορές. Και υπάρχουν βεβαίως πολλές δημόσιες σφαίρες των ομάδων που είναι λιγότερο ή περισσότερο προσβάσιμες, που δεν συνδέονται μ' έναν κοινό γεωγραφικό χώρο είτε διότι έχει αυξηθεί η κινητικότητα των μελών τους είτε διότι διαθέτουν επικοινωνιακά μέσα. Απώτερος στόχος είναι η διαμόρφωση μιας παγκόσμιας, δικτυωμένης δημόσιας σφαίρας στην οποία η επικοινωνία ξαναδημιουργεί έναν κοινό χώρο. Όμως αυτός ο χώρος δεν έχει σχέση με συγκεκριμένους τόπους στους οποίους κινούνται οι άνθρωποι, αλλά συγκροτείται από τεχνικές βάσεις, από καλωδιακές και δορυφορικές συνδέσεις, από πρωτόκολλα, μορφώματα λογισμικού και προγράμματα. Στην εποχή μας με τον ψηφιακό οικουμενικό κώδικα του ηλεκτρονικού υπολογιστή αρχίζει η εποχή μιας παγκόσμιας δημόσιας σφαίρας που βασίζεται στην παγκόσμια αγορά, την ελεύθερη διακίνηση του συναλλάγματος, τα ταχύτατα μεταφορικά μέσα, τα μαζικά μέσα και τα δίκτυα υπολογιστών.

Και τίθεται το ερώτημα, τι είναι η ραδιοτηλεόραση ως ένα μαζικό μέσο το οποίο δημιουργεί μια κοινή πραγματικότητα και μια συλλογική γνώση. Κατ' αρχήν η ραδιοτηλεόραση είναι ένα μέσο όπως η γλώσσα και η γραφή που διαμορφώνει μια δομή θεσμοποίησης σχέσεων ανάμεσα σε άτομα. Ως μέσο η ραδιοτηλεόραση αναδεικνύεται ως ένα συλλογικό φαινόμενο (πληροφορίες, γνώση, ιδέες, αξίες), που υφίσταται μόνον σε επίπεδο συλλογικών σχέσεων. Εναποθηκεύεται στη συλλογική μνήμη μιας κοινωνίας ως σύνολο κοινωνικών εμπειριών και κανόνων και συμβάλλει στην επιτάχυνση της μεταβολής των αξιών και κανόνων.³⁰

Η ραδιοτηλεόραση ως μαζικό μέσο αποτελεί εκείνον το θεσμό που στέλνει ένα πλήθος επικοινωνιακών στοιχείων σε ένα πλήθος ανώνυμων τηλεθεατών χωρίς να τους δίνει καμιά δυνατότητα αλληλόδρασης. Όπως λέει ο Luhmann, η ραδιοτηλεόραση είναι ένα μέσο που αποστέλλει τις πληροφορίες του με τη μορφή τυποποιημένων βιομηχανικών προϊόντων στην αγορά της προσοχής και μόνον εκ των υστέρων μπορεί να διαπιστώσει ποια απήχηση είχε το εμπόρευμα-πληροφορία ή πώς

30. Jan Assmann, 1999, *Das kulturelle Gedächtnis*, München, G.H. Beck, σ. 29 επ..

πουλήθηκε ή ποια ήταν η συμπεριφορά ή η προσοχή του τηλεθεατή.³¹ Κανείς δεν μπορεί να δει ή να μετρήσει άμεσα συμπεριφορές και ενδιαφέροντα, όπως άλλωστε και ο τηλεθεατής δεν μπορεί να γνωρίζει εκ των προτέρων αν θα του αρέσει ένα πρόγραμμα.

Όμως με τα διαδραστικά και δικτυωμένα μέσα γεννιέται κάτι το καινούργιο.³² Η ψηφιακή διαδραστική τηλεόραση ως ένα τμήμα των πολυμέσων σε αντίθεση με την αναλογική τηλεόραση αποτελεί στην πραγματικότητα την εκπλήρωση της υπόσχεσης για μεγαλύτερη ατομικότητα. Εδώ πρόκειται για μια αγορά όπου υπάρχει πληθώρα προγραμμάτων και υπηρεσιών, όπου το κοινό κατακερματίζεται σε όλο και πιο πολλές ειδικές ομάδες στόχου και ο τηλεθεατής έχει πάντα τη δυνατότητα να επιλέξει όποιο πρόγραμμα επιθυμεί. Ποσοτικά και χωρικά τα διαδραστικά μέσα θα εξαπλώνονται όλο και περισσότερο και θα φθάνουν από την τοπική στη γενική δημόσια σφαίρα μιας κοινωνίας. Τα δικτυωμένα και διαδραστικά μέσα αντιστοιχούν στις διαδικασίες εξατομίκευσης που διαδραματίζονται αλλά και επιβάλλονται στους ανθρώπους με σκοπό να αυξήσουν την ευελιξία τους. Δεσμεύσεις, διάρκειες και συγκέντρωση της προσοχής μόνον εμπόδια μπορούν ν' αποτελέσουν. Άλλωστε το πιο σημαντικό ερέθισμα του ταξιδιού στο Διαδίκτυο είναι η δυνατότητα της ανωνυμίας, όπως άλλωστε ιδιαίτερα ελκυστικό είναι το να αποχωρεί κανείς με ένα κλικ από τον κυβερνοχώρο ή να μεταπηδά με το τηλεχειριστήριο στο επόμενο πρόγραμμα. Το αποτέλεσμα όμως θα μπορούσε να είναι μια «δημόσια σφαίρα» προσαρμοσμένη στο δίδυμο «άνθρωπος-μηχανή». Η παρακμή του μαζικού μέσου ραδιοτηλεόραση σημαίνει και παρακμή της δημόσιας σφαίρας που παράγεται από το ραδιοτηλεοπτικό σύστημα. Και επιπλέον η αναγκαιότητα της επιλογής πληροφοριών από τα βουνά των δεδομένων οδηγεί στην ανάπτυξη νοημόνων στοιχείων που εφοδιασμένα με ένα μηχανισμό προσέλευσης της προσοχής κινούνται στα δίκτυα³³ και επικοινωνούν με άλλα στοιχεία και ανθρώπους. Ο εκμηχανισμός της προσοχής είναι σε πλήρη εξέλιξη. Σύντομα οι άνθρωποι δεν θα επικοινωνούν μόνον μεταξύ τους και με κουτές μηχανές αλλά και με ευφυή και νοήμονα στοιχεία που αναπτύσσουν τη δική τους ζωή και τη δική τους δημόσια σφαίρα.

31. N. Luhmann, *Die Realität der Massenmedien*, ό.π., σ. 53 επ..

32. Boris Groys, 1992, *Über das Neue*, München, 104 επ..

33. Florian Rötzer, 1998, *Digitale Weltentwürfe*, München, σ. 138 επ..

III. ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ

1. Συμμετοχή των πολιτικών κομμάτων στο ραδιοτηλεοπτικό γίγνεσθαι

Όπως έχει προαναφερθεί η δημόσια ραδιοτηλεόραση στην Ελλάδα εξαρτάται θεσμικά από το εκάστοτε κυβερνών κόμμα. Η σχέση αυτή εκφράζεται τόσο στην πολιτική σύνθεση του προσωπικού που προέρχεται ως ένα μεγάλο βαθμό από τη δεξαμενή της εκλογικής πελατείας του κυβερνώντος κόμματος όσο και στην εναρμόνιση των κοσμοεικόνων του δημοσιογραφικού προσωπικού με τις αντίστοιχες των πολιτικών του κόμματος αυτού. Το ότι δεν υπάρχει συνείδηση επαγγελματικής δημοσιογραφικής αυτονομίας, αυτό προκύπτει από τη σιωπηρή αποδοχή πλήθους παρεμβάσεων που αναφέρονταν συχνά στον καθημερινό τύπο κυρίως κατά τη δεκαετία του 1970 και του 1980. Η καθιέρωση της ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης κατέστησε περιττή την υπέρ του κυβερνώντος κόμματος μονομέρεια της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης. Ο ανταγωνισμός με την ιδιωτική ραδιοτηλεόραση έχει αναγκάσει τους δημόσιους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς να ανοιχθούν σ' ένα ευρύτερο φάσμα κοινωνικών και πολιτισμικών κατευθύνσεων και ομάδων. Ωστόσο η νέα δυναμική του συστήματος των μέσων αλλάζει ριζικά τα μέτωπα. Αυτό γίνεται εμφανές με την ανάπτυξη των δημόσιων σχέσεων που η χρήση τους γίνεται όλο και πιο σημαντική. Η πολιτική ειδησεογραφία καθορίζεται ως ένα μεγάλο βαθμό από τα επιτελεία του πολιτικού μάρκετινγκ, είτε διότι επιδρούν στο ραδιοτηλεοπτικό πρόγραμμα επικοινωνιακοί σύμβουλοι και διαφημιστές είτε διότι τα επιτελεία και τα γραφεία τύπου κομμάτων και κυβέρνησης τροφοδοτούν τα μέσα με θέματα. Κυρίαρχη αντίληψη των κομμάτων είναι ότι η ραδιοτηλεόραση αποτελεί ένα εξαιρετικά ισχυρό μέσο επηρεασμού της πολιτικής συμπεριφοράς και μπορεί να καθορίζει την έκβαση των εκλογών.³⁴

Η μαζική επίδραση της αισθητικής της διαφήμισης στην πολιτική δημοσιογραφία έχει οδηγήσει σε ισοπεδωτικά φαινόμενα.³⁵ Άλλωστε η

34. Σ. Παπαθανασόπουλος, 1998, *Δύναμη της τηλεόρασης*, Αθήνα.

35. Τα νέα κυρίαρχα σχήματα του λεγ. Infotainment στα ιδιωτικά ραδιοτηλεοπτικά ενημερωτικά προγράμματα αποτελούν ένα σαφές δείγμα για το ότι ο πρωταρχικός προανατολισμός του ιδιωτικού ραδιοτηλεοπτικού συστήματος δεν είναι η «γνώση» ή η «λειτουργία της πληροφόρησης», αλλά η νέα κουλτούρα του επιφανειακού και του design. Βλ. εφημερίδα *Το Βήμα*, 11.6.2000. Επίσης, J. Bikchandani et al., 1992, «A Theory of Fads, Fashion, Custom and Cultural Change as Informational Cascades», *Journal of Political Economy*, τεύχ. 6, σ. 992 επ..

πανταχού παρουσία της διαφήμισης έχει αλλάξει την ίδια την πραγματικότητα της κοινωνίας.³⁶ Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών τόσο η ιδιωτική όσο και η δημόσια ραδιοτηλεόραση μετατρέπονται σε εκτελεστικό όργανο των κομμάτων και των επικοινωνιακών τους επιτελείων. Τη θέση της επαγγελματικής δημοσιογραφικής έρευνας καταλαμβάνουν θέματα τα οποία διοχετεύουν οι πολιτικοί και τα κόμματα στα μέσα για την ενίσχυση της αυτοπαρουσίασής τους. Φυσικά οι σταθμοί δεν υιοθετούν απλά και μόνον τα θέματα, διότι διαθέτουν ένα ευρύ περιθώριο κατά τη δημοσιογραφική επεξεργασία των πληροφοριών. Όμως με την επικοινωνιακή τους πολιτική και τις δημόσιες σχέσεις τα κόμματα έχουν τη δυνατότητα να επιβάλουν θέματα και έννοιες, να παρασύρουν και να καθοδηγήσουν την προσοχή των δημοσιογραφικών επιτελείων σε προκατασκευασμένα θέματα³⁷ και έτσι να διατηρήσουν σε κίνηση θέματα του ενδιαφέροντός τους. Οι στρατηγικές του μάρκετινγκ καθορίζουν το χρόνο (timing) των γεγονότων, την πορεία και τη δραματολογία τους σ' όλο το σύστημα των μέσων. Ο ρόλος του πολιτικού μάρκετινγκ στη διαμόρφωση των περιεχομένων της δημοσιογραφίας είναι καθοριστικός.

Αυτή η μετάβαση από το δημοσιογραφικό στο προγραμματισμένο γεγονός επιταχύνεται δεδομένου ότι οι διοικητικοί ρόλοι των κομματικών εκπροσώπων και οι δημοσιογραφικοί ρόλοι διαπλέκονται πολλαπλά κατά τη διαμόρφωση της πολιτικής ειδησεογραφίας.³⁸

Με την εξάπλωση της ψυχαγωγικής λειτουργίας της ραδιοτηλεόρασης αλλάζουν όχι μόνον τα περιεχόμενα της πολιτικής ειδησεογραφίας, αλλά και οι μορφές της. Η απλοποίηση περίπλοκων γεγονότων αποτελούσε βασικό στοιχείο της δημόσιας σφαίρας στη μαζική δημοκρατία, αυτή όμως η διαδικασία θα ενισχυθεί ακόμη περισσότερο στο μέλλον καθώς η προθυμία του κοινού και ο χρόνος για την παρακολούθηση

36. Greg Myers, 1991, *Ad Worlds. Brands, Media, Audiences*, London, σ. 55 επ..

37. Winfried Schulz, 1998, «Wahlkampf unter Vielkanalbedingungen. Kampagnenmanagement, Informationsnutzung und Wählerverhalten», *Media Perspektiven*, σ. 378-391.

38. Στην κλασική μελέτη του Leon V. Sigal (*Reporters and Officials. The Organisation and Politics of Newsmaking*, 1973), αποδεικνύεται ότι οι εφημερίδες *Washington Post* και *New York Times* αντλούν πάνω από το μισό των ειδήσεών τους από τυποποιημένες πηγές, ενώ η ειδησεογραφία για εθνικά θέματα προέρχεται κατά τα δύο τρίτα από ανακοινώσεις και συνεντεύξεις τύπου, εκδηλώσεις και άλλες επίσημες πηγές. Μέχρι σήμερα δεν έχουν αλλάξει και πολύ τα πράγματα. Βλ. H. Barth/W. Donsbach, 1992, «Aktivität und Passivität», *Publizistik*, τεύχ. 1, σ. 151 επ..

ειδησεογραφικών εκπομπών θα περιορίζονται όλο και περισσότερο λόγω της τεράστιας ταχύτητας της παραγωγής εικόνων και πληροφοριών. Αυτό σημαίνει ότι θα ενταθούν οι μηχανισμοί ενεργοποίησης και προσέλκυσης της προσοχής, εφόσον η αύξηση του κοινού των μέσων μπορεί να επιτευχθεί μόνον εάν τα μέσα ελαττώνουν όλο και πιο πολύ την περιπλοκότητα του κόσμου με το να ανακατασκευάζουν όλο και πιο απλά μοντέλα επεξεργασίας της κοινωνικής πραγματικότητας.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η παραδοσιακή δημοσιογραφία στον τομέα των ενημερωτικών προγραμμάτων εγκαταλείπεται και επικρατούν νέες ψυχαγωγικές μορφές ειδησεογραφίας (infotainment). Πρόκειται για μια νέα αισθητική των πληροφοριών όπου η μετάδοση των σκηνών επιταχύνεται (τεχνική των βιντεοκλίπ), οι εικόνες κατανέμονται σε διάφορα επίπεδα, οι επικαλύψεις και οι εικονικοί συνειρμοί αντικαθιστούν τη γραμμική αφήγηση, ο ρυθμός του μοντάζ προσαρμόζεται στο ρυθμό της μουσικής. Οι επιδράσεις αυτών των νέων ειδησεογραφικών μορφών στα περιεχόμενα των μέσων είναι σημαντικές, διότι τα μέσα προσπαθούν να αυξήσουν τη συγκινησιακή συμμετοχή των τηλεθεατών με το να επικεντρώνονται στα πρόσωπα, να αντικαθιστούν την ανάλυση των περίπλοκων συμβάντων με αφηγήσεις από προσωπικές ιστορίες κ.λπ.. Στις πολιτικές εκπομπές κυριαρχούν τα πορτραίτα των πολιτικών και η «ανθρώπινη» πλευρά τους. Έτσι όλη η δημόσια ζωή αποτιμάται με κατηγορίες της ιδιωτικής και προσωπικής σφαίρας. Οι τάσεις αυτές στον τομέα των ειδησεογραφικών και ενημερωτικών προγραμμάτων αντανακλούν τις ριζικές αλλαγές στις σχέσεις ραδιοτηλεόρασης και πολιτικών κομμάτων.

2. Αυτονομία της ραδιοτηλεοπτικής οργάνωσης και εκπομπές προεκλογικού διαλόγου

Λίγο πριν τις πρόσφατες βουλευτικές εκλογές οι υπουργοί Εσωτερικών και Τύπου εξέδωσαν κατά τη συνήθη πρακτική κοινή απόφαση³⁹ με την οποία καθορίζουν τους όρους προβολής των πολιτικών κομμάτων

39. Υπ' αριθμ. 6140 κοινή απόφαση των υπουργών Εσωτερικών, Δημοσίας Διοίκησης και Τύπου και ΜΜΕ της 16.3.2000, ΦΕΚ 340/Β/17.3.2000, σχετικά με τους όρους, προϋποθέσεις και χρόνο προβολής κατά την προεκλογική περίοδο των πολιτικών κομμάτων και συνασπισμών κομμάτων που εκπροσωπούνται στη Βουλή των Ελλήνων από τα δημόσια και ιδιωτικά ραδιοτηλεοπτικά μέσα στις βουλευτικές εκλογές της 9ης Απριλίου 2000. Να σημειωθεί ότι και το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης εξέδωσε την υπ' αριθμ. 1/2000

κατά κύριο λόγο από τη δημόσια αλλά και από την ιδιωτική ραδιοτηλεόραση κατά την προεκλογική περίοδο. Σύμφωνα με αυτή την απόφαση η δημόσια ραδιοτηλεόραση υποχρεώνεται να μεταδώσει συνέντευξη μιας ώρας του αρχηγού κάθε πολιτικού κόμματος ή συνασπισμού κομμάτων, συνέντευξη τύπου μιας ώρας με καθέναν από τους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων καθώς και μια προεκλογική συγκέντρωση καθενός από τα πολιτικά κόμματα ή συνασπισμούς κομμάτων τόσο από την Αθήνα όσο και από τη Θεσσαλονίκη. Επίσης καθορίζονται επιπλέον χρόνος και όροι μετάδοσης διαφόρων προεκλογικών εκπομπών από δημόσιους και ιδιωτικούς ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς. Από την απόφαση αυτή προκύπτει με σαφήνεια η κρατική παρέμβαση στη δημοσιογραφική διαμόρφωση των προεκλογικών προγραμμάτων της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης.⁴⁰ Το επαγγελματικό δημοσιογραφικό προσωπικό δεν αφήνεται να διαμορφώσει αυτόνομα τα ραδιοτηλεοπτικά προεκλογικά προγράμματα. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στο χαρακτήρα, τα πλαίσια και τα όρια της δημοσιογραφικής δραστηριότητας κατά τη διαμόρφωση των προεκλογικών προγραμμάτων.

Όπως έχει ήδη προαναφερθεί, στη δημόσια ραδιοτηλεόραση δεν αναγνωρίζεται θεσμικά αυτονομία και ελευθερία κατά τη διαμόρφωση του προγράμματος με την έννοια της ελευθερίας για αυτοπροσδιορισμό της ραδιοτηλεοπτικής αποστολής. Ο προσδιορισμός της αποστολής της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης καθορίζεται άτυπα από το εκάστοτε κυβερνών κόμμα. Όσον αφορά την ιδιωτική ραδιοτηλεόραση, μπορεί μεν θεσμικά να προβλέπεται η κρατική επέμβαση, όμως de facto αφήνεται στην ιδιωτική ραδιοτηλεόραση η αρμοδιότητα να αυτοπροσδιορίσει τους όρους λειτουργίας της. Άλλωστε η ιδιωτική ραδιοτηλεόραση σε αντίθεση με τη δημόσια υπόκειται σε οικονομικούς καταναγκασμούς που οφείλονται στους κινδύνους που προέρχονται από την παραγωγή του

οδηγία της 17.2.2000, σχετικά με τους όρους και προϋποθέσεις προβολής των πολιτικών κομμάτων και των συνδυασμών, από τα δημόσια και τα ιδιωτικά ραδιοτηλεοπτικά μέσα, ενόψει των εκλογών της 9ης Απριλίου του 2000.

40. Στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 11.6.99 πριν από τις ευρωεκλογές ο δημοσιογράφος Γ. Πρετεντέρης γράφει χαρακτηριστικά: «...ο τηλεπαρουσιαστής παίζει τον κονφερανσιέ μοιράζοντας απλά χρόνο ομιλίας. Αυτό το άθλιο προεκλογικό τηλεοπτικό θέαμα που επιβλήθηκε από τα κόμματα μέσω υπουργικών αποφάσεων είναι τηλεόραση; Απάντηση: Όχι. ...Και αν η Διακομματική είχε τη στοιχειώδη ευφυΐα, θα έδινε πίσω την τηλεόραση που μας βούτηξε και θα άφηνε τους ανθρώπους να κάνουν τη δουλειά τους».

προγράμματος και τη χρηματοδότησή του⁴¹ και περιορίζουν την αυτονομία της. Βέβαια στην Ελλάδα η μη εφαρμογή των ραδιοτηλεοπτικών ρυθμίσεων συνεπάγεται την πλήρη αυτορρύθμιση με ορισμένες διακοπές κρατικής παρέμβασης, όπως στις εκλογές.

Το ερώτημα είναι πώς θα μπορούσε να διαμορφωθεί η συμμετοχή των πολιτικών κομμάτων στις ραδιοτηλεοπτικές διαδικασίες ούτως ώστε και η αυτονομία της ραδιοτηλεοπτικής παραγωγής να διαφυλαχθεί, αλλά και να υπάρχει η δυνατότητα διασφάλισης της υπό ίσους όρους έκφρασης των κομμάτων, όπως άλλωστε προβλέπεται και για όλες τις κοινωνικές ομάδες, τα συμφέροντα, τους προσανατολισμούς, τις ιδέες (αρχή της πολυφωνίας του προγράμματος). Η ιστορία του κοινοβουλευτισμού έχει δείξει ότι τα γενικά συμφέροντα μιας κοινωνίας μπορούν να εκφραστούν και να διασφαλισθούν καλύτερα μόνον μέσα από στιγμές διαδικαστικοποίησης. Η διαδικαστικοποίηση (proceduralization) είναι μια μέθοδος που χρησιμεύει ως ένα πλαίσιο για μια ανοικτή διαδικασία διαβουλεύσεων, συμμετοχής ή εξισορρόπησης συγκρουόμενων συμφερόντων. Αυτό σημαίνει τη δημιουργία ομάδων, τη διασφάλιση της συγκρουσιακής τους ικανότητας, τη δημιουργία κανόνων για τη διατύπωση συμφωνιών και διαφωνιών μέσα από την εξισορρόπηση πλειοψηφικών και μειοψηφικών δικαιωμάτων, την αντιμετώπιση ανασταλτικών μηχανισμών και γενικά την ανάπτυξη μορφών για τη διατήρηση της ικανότητας καινοτομιών μιας ανακλαστικής διαδικασίας αυτοπροσδιορισμού.⁴² Σύμφωνα με μια τέτοια αντίληψη, οι μειοψηφίες παίζουν σημαντικό ρόλο διότι εμπλουτίζουν την κοινοβουλευτική διαδικασία με συγκρούσεις και εμποδίζουν τη δημιουργία αδρανών καταστάσεων που προκύπτουν από τους διακανονισμούς των ισχυρών ομάδων ως βασικών εκπροσώπων του «γενικού καλού». Στη δημόσια ραδιοτηλεόραση το «γενικό συμφέρον» προσδιορίζεται από τη μονόπλευρη

41. Η οικονομία της ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης αναδεικνύει ιδιαιτερότητες που έχουν να κάνουν με την εξάρτηση του προγράμματος από το χρόνο (μεγάλες δαπάνες σε επενδύσεις, αβεβαιότητα ως προς την αποδοχή του προγράμματος από το κοινό), δημιουργούν κινδύνους όσον αφορά τη διασφάλιση της χρηματοδότησής της από τις διαφημίσεις και αντιμετωπίζονται με κονφορμιστικά προγράμματα. Βλ. Bruce M.Owen/Steven S.Wildman, 1992, *Video Economics*, London, σ. 151 επ.; C. Shapiro/H.L.Varian, 1999, *Information Rules*, Boston, σ. 173.

42. Σχετικά με την έννοια της διαδικαστικοποίησης, βλ. Karl-Heinz Ladeur, 1994, *Social Risks, Welfare Rights and the Paradigm of Proceduralization*, Badia Fiesolana, Italy, σ. 14 επ.; Thomas Vesting, 1997, «Prozedurales Rundfunkrecht», *Nomos*, σ. 220 επ..

σκοπία της κυβέρνησης, δεν καθορίζεται αυτοανακλαστικά από το συνδυασμό πολλών ιδιαίτερων συμφερόντων ως προϊόν τη σύγκρουσης αυτών των συμφερόντων. Η μόνη ομάδα, η οποία ως έκφραση της κρατικής εξουσίας είναι υπεύθυνη για την οργάνωση και τη διατύπωση του προγράμματος και των θεμάτων, είναι το κυβερνών κόμμα. Αυτό φροντίζει για την ισότιμη και «αντικειμενική» παρουσίαση των συμφερόντων, δηλαδή, στη συγκεκριμένη περίπτωση της προεκλογικής περιόδου, των απόψεων των πολιτικών κομμάτων. Εδώ πρόκειται ουσιαστικά για την όσμωση δύο λειτουργικών τομέων που σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα θα έπρεπε να είναι αυτόνομοι: αφενός δύο ενδιαμέσων εξουσιών της δημόσιας σφαίρας (ραδιοτηλεόραση και κόμματα που καθορίζουν τον τρόπο διάπλασης των προεκλογικών προγραμμάτων) και αφετέρου όσμωση κράτους και ενδιάμεσης εξουσίας (κυβερνών κόμμα).

Κατ' αρχήν πρέπει να σημειωθεί ότι ο χρόνος εκπομπής που διατίθεται προεκλογικά στα κόμματα δεν αποτελεί «παροχή υπηρεσιών» προς αυτά όπως συμβαίνει όταν τους παραχωρείται η αίθουσα του δημοτικού συμβουλίου. Η ραδιοτηλεόραση έχει την υποχρέωση, όπως προβλέπεται από το νόμο, τις υπουργικές αποφάσεις, την απόφαση του ΕΣΡ, να επιτρέψει στα κόμματα (αναλογικά) ισότιμη πρόσβαση στον προεκλογικό χρόνο εκπομπής.⁴³ Η αρχή αυτή της αναλογικής ισότητας έχει κατά βάση την ίδια ισχύ με την αρχή της ισότιμης πρόσβασης όλων των ιδεολογικών, οικονομικών ή κοινωνικών προσανατολισμών και συμφερόντων στη ραδιοτηλεόραση και όχι με προνομιακή μεταχείριση των κομμάτων. Αυτό σημαίνει ότι δεν πρόκειται κατά βάση για ισότητα των ευκαιριών στις διαδικασίες εκλογής, αλλά για ισότητα των ευκαιριών στην πρόσβαση σ' ένα (αυτόνομο) κοινωνικό σύστημα. Πρόκειται δηλαδή για τη διατήρηση της «ισότιμης ποικιλίας» με τη διασφάλιση της δυνατότητας έκφρασης στη ραδιοτηλεόραση μιας σημαντικής κοινωνικής ομάδας, των κομμάτων. Κι εδώ αναδύεται ο διπλός χαρακτήρας της (δημόσιας) ραδιοτηλεόρασης ως μέσου και ως παράγοντα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Ως μέσο η (δημόσια) ραδιοτηλεόραση παρέχει στα πολιτικά κόμματα την «ευκαιρία» για αυτοπαρουσίαση, όπου δεν είναι αναγκαία η πλήρης διάπλαση της

43. Όσον αφορά τις ρυθμίσεις της βρετανικής ραδιοτηλεοπτικής αρχής ITC σχετικά με τα ιδιωτικά ραδιοτηλεοπτικά προγράμματα κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, βλ. *The ITC Programme Code: Appendix 3 – Programmes at the time of elections*. <http://www.itc.org.uk>.

εκπομπής από το επαγγελματικό της προσωπικό. Ως παράγοντας συγκεντρώνει, επεξεργάζεται και αξιολογεί με αυτόνομο τρόπο γεγονότα, κοινωνικές διαδικασίες κ.λπ. και διαμορφώνει ένα πρόγραμμα. Τη σχέση ανάμεσα σ' αυτές τις δύο λειτουργίες την καθορίζει ουσιαστικά ο ίδιος ο ραδιοτηλεοπτικός σταθμός. Στα πλαίσια αυτά ο σταθμός αφενός δεν επιτρέπεται να «παραμελήσει» πλήρως το ρόλο του ως μέσο και αφετέρου όσο περισσότερο εμφανίζεται ως μέσο, ως διαμεσολαβητής, τόσο περισσότερο πρέπει να λαβαίνει υπόψη του τις απαιτήσεις των πολιτικών κομμάτων που ζητούν να έχουν δυνατότητες έκφρασης υπό ίσους όρους στη ραδιοτηλεόραση, δηλαδή ανάλογο χρόνο εκπομπής.

Στο βαθμό που ο σταθμός λειτουργεί ως μέσο και διαμεσολαβητής του προγράμματος πρέπει να λάβει υπόψη του την υπάρχουσα απήχηση των κομμάτων και να την «μεσοποιήσει» στο πρόγραμμα. Οι δημοσιογράφοι μπορούν βεβαίως να παρουσιάσουν την άποψή τους, όμως οι «ευκαιρίες» για αυτοπαρουσίαση των κομμάτων (όπως άλλωστε συμβαίνει και με τις άλλες ομάδες) δεν πρέπει να κατανεμηθούν σύμφωνα με τις προσωπικές εκτιμήσεις των συντακτών, αλλά σύμφωνα με την αρχή της αναλογικής κατανομής του χρόνου. Εδώ υποχωρεί η αυτονομία της ραδιοτηλεοπτικής παραγωγής.

Πρόσφορο θα ήταν στην περίπτωση όπου το σύνολο των εκπομπών έχουν το χαρακτήρα μιας πλατφόρμας διαλόγου, δηλαδή η ραδιοτηλεόραση αναλαμβάνει διαμεσολαβητικό και όχι διαπλαστικό ρόλο, η διαμόρφωσή τους να γίνεται με τρόπο ώστε τα κόμματα να εκφράζονται ανάλογα με την κοινωνική τους σημασία. Από την άλλη μεριά το κριτήριο για τη διασφάλιση της διαμεσολαβητικής λειτουργίας δεν μπορεί να συνίσταται στην απλή μέτρηση του χρόνου εκπομπής που διατίθεται στα κόμματα, διότι παρέχονται πολύ διαφορετικές δυνατότητες συμμετοχής στις εκπομπές ανάλογα με το θέμα, τη χρονική στιγμή και τη θέση των κομματικών εκπροσώπων. Εκτός αυτού, η συμμετοχή σε μια τέτοια εκπομπή προεκλογικού διαλόγου έχει ανάγκη από μια ορισμένη δυναμική «λόγου και αντίλογου» όπου η διαφοροποίηση ανάλογα με το μέγεθος των κομμάτων δεν παίζει κανένα ρόλο.

Όσον αφορά τις προεκλογικές εκπομπές όπου υπερισχύει η λειτουργία της ραδιοτηλεόρασης ως παράγοντα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, εδώ υπερτερεί και ο διαπλαστικός ρόλος των δημοσιογράφων που υποχρεώνονται θεσμικά να εφαρμόσουν την αρχή της ισόρροπης παρουσίασης των απόψεων από το πρόγραμμα. Η εφαρμογή όμως αυτής της αρχής ελέγχεται δύσκολα από τα όργανα του σταθμού ή τα κρατικά εποπτικά όργανα. Η αρχή της ισόρροπης παρουσίασης των

κομμάτων ως μορφή ελέγχου όλων των προγραμμάτων που διαμορφώνουν οι δημοσιογράφοι δεν είναι πρόσφορη, διότι και μονομέρειες είναι πιθανές κατά τη διάπλαση του προεκλογικού διαλόγου, αλλά και η εφαρμογή της αυτή καθεαυτή είναι δύσκολη. Για την αξιολόγηση των εκπομπών προεκλογικού διαλόγου με ιδιαίτερη διαπλαστική παρέμβαση των δημοσιογράφων απαιτούνται ιδιαίτερα κριτήρια που να διασφαλίζουν τη δημοσιογραφική ευθύνη, να ανταποκρίνονται στο ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και να λαμβάνουν υπόψη τους τη βαρύτητα των κομμάτων στη δημόσια σφαίρα.

IV. ΤΕΛΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Η έννοια της αυτονομίας των μέσων επικοινωνίας και ιδιαίτερα της ραδιοτηλεόρασης ως ενός επιμέρους συστήματος της κοινωνίας δεν κατόρθωσε ν' αναπτυχθεί ποτέ στην Ελλάδα. Η θεσμοθετημένη συνταγματικά και νομοθετικά εξάρτηση της ραδιοτηλεόρασης από το κράτος όχι μόνον δεν επέτρεψε την ανάπτυξη μιας πλουραλιστικής δομής του ραδιοτηλεοπτικού συστήματος, που άλλωστε δεν διέθετε ούτε το ίδιο το κράτος, αλλά και κατέστησε τη δημόσια τουλάχιστον ραδιοτηλεόραση μόνιμα εξαρτημένη από το κυβερνών κόμμα. Όσον αφορά το ιδιωτικό ραδιοτηλεοπτικό σύστημα, η εξάρτησή του από το κράτος είναι τυπική. Στην ουσία όμως λειτουργεί σ' ένα πλαίσιο πλήρους απορρύθμισης και αυτορρύθμισης, γι' αυτό και η σχέση του με τα κόμματα είναι συγκεχυμένη. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι μια κοινωνία είναι δημοκρατική, δημιουργική και καινοτόμος πολιτικά, πολιτισμικά και κοινωνικά στο βαθμό που διασφαλίζει την αυτονομία των επιμέρους κοινωνικών της συστημάτων.